

HET GEZIN IN EEN VERANDERENDE WERELD

DOOR

PROF. DR E. HOFSTEE

HOOGLERAAR AAN DE LANDBOUWHOGESCHOOL TE WAGENINGEN

Als het waar is, zoals wel eens is beweerd, dat de sociale wetenschappen bestaan bij de gratie van de maatschappelijke problemen en als deze veronderstelling bovendien niet alleen opgaat voor de sociale wetenschappen in het algemeen, doch ook voor de bijzondere objecten, waarop ze zich richten, zou er reden zijn om aan te nemen, dat in ons land het gezin als maatschappelijk verschijnsel weinig problemen schept. In tegenstelling immers tot verschillende andere landen — en ik denk hierbij in het bijzonder aan Amerika — hebben in Nederland de sociografen en sociologen tot nu toe het gezin vrijwel geheel links laten liggen. Studies van enige betekenis over het gezin bezitten wij feitelijk niet.¹⁾

Het behoeft natuurlijk geen betoog, dat deze op zichzelf zeer merkwaaardige verwaarlozing van de gezinssociologie en -sociografie in Nederland andere gronden moet hebben.²⁾ Ook al nemen wij in de regel aan — zonder al te veel bewijsmateriaal overigens — dat het gezin in Nederland er relatief gunstig voorstaat³⁾, wie ogen heeft om te zien en oren om te horen, weet, dat zich ook in Nederland t.a.v. het gezin allerlei problemen voordoen, die dringend de aandacht vragen. Ook in ons land ziet men tal van gezinnen tekort schieten in de uitoefening

¹⁾ De tot nu toe in Nederland verschenen inleidingen tot- en leerboeken voor de sociologie geven grotendeels niets van betekenis over het gezin als maatschappelijk verschijnsel. STEINMETZ's „Inleiding tot de Sociologie” geeft zowel in de eerste editie (1931) als in de door KRUIJT bewerkte tweede editie (1942) slechts enkele verspreide opmerkingen over het gezin; Mr J. BIERENS DE HAAN, „Gemeenschap en Maatschappij”, 1939, laat het bij enkele zeer algemene uitspraken; Dr A. LYSEN, „Individu en Gemeenschap”, 1946, noemt het gezin nauwelijks, evenmin als Mr Dr ARN. BORRET S. J. „Sociologie”, 1947; deel III van de E.N.S.I.E. (Eerste Nederlandse Systematisch Ingerichte Encyclopaedie), dat in zijn geheel aan de maatschappelijke wetenschappen is gewijd, geeft feitelijk niets over het gezin, enkel een kort hoofdstukje over de vrouwenemancipatie; Th. J. PLATENBURG, „Maatschappelijke Verhoudingen”, 1940 en Mr MARIUS G. LEVENBACH, „Maatschappelijke Verhoudingen”, 1936, beide in het bijzonder nog wel bedoeld voor maatschappelijke werkers e.d., beperken zich tot enkele formele opmerkingen en raken nergens de moderne gezinsproblematiek. Een gunstige uitzondering vormt Prof. Dr P. J. BOUMAN, die zowel in zijn „Sociologie”, 1940 (eerste editie), blz. 64—71, als in zijn „Algemene maatschappijleer”, 1947, blz. 48—50, zij het summier, een overzicht geeft van het gezinsvraagstuk.

Ook de Nederlandse sociografieën hebben tot nu toe niet overmatig veel opgeleverd op dit terrein, zoals KRUIJT ook constateert in zijn interessant overzicht „Het gezinsleven in de verschillende delen van ons land”, in „Theologie en Practijk”, Dec. 1938, hoewel de sedertdien door het „Instituut voor Sociaal Onderzoek van het Nederlandse Volk” samengestelde 20 plattelandsmonografieën wel enig materiaal van betekenis hebben gegeven.

Het Nederlandse sociologische tijdschrift „Mens en Maatschappij” heeft in de loop der jaren ook betrekkelijk weinig over de gezinssociologie gepubliceerd. In Amerikaanse tijdschriften, b.v. de „American Sociological Review” neemt de gezinssociologie een veel belangrijker plaats in.

²⁾ Men zie over de oorzaken, die o.a. een rol kunnen hebben gespeeld, het onder ¹⁾ genoemde artikel van KRUIJT, op blz. 333.

³⁾ KRUIJT wijst t.a.p. er op, dat wij, speciaal van het gezinsleven in de Nederlandse steden, al heel weinig weten.

van de functies, die hen zijn toegedacht door oorzaken, die men niet als incidenteel kan beschouwen, maar die van algemeen maatschappelijke aard zijn. Al moge dan b.v. het percentage echtscheidingen in ons land lager zijn dan in vele andere landen van de Westerse cultuurkring, het aantal echtparen, dat deze uiterste consequentie uit een mislukt gezinsleven trekt, neemt ook in Nederland reeds lange jaren vrijwel ononderbroken toe. ¹⁾ Er zijn zeker voldoende redenen om ons af te vragen hoe het met het gezin in Nederland staat en of er aanleiding is ons met het gezinsprobleem meer actief bezig te houden.

Het is bekend, dat men algemeen de gezinscrisis van de moderne tijd in de eerste plaats als een grote-stads-verschijnsel ziet en het is inderdaad een feit, dat verschillende symptomen, die op een onvoldoende functioneren van het gezin als maatschappelijke eenheid wijzen, zich op het platteland in veel minder sterke mate voordoen, dan in de grote stad. Zo is dan ook het percentage echtscheidingen ten plattelande aanzienlijk lager dan in de stad. ²⁾ Betekent dit nu, dat van een gezinsprobleem op het platteland feitelijk geen sprake is, dat we ons over het plattelandsgezin geen zorgen behoeven te maken? Of doen zich daar, zij het misschien in een andere vorm en minder duidelijk aan de dag tredend, toch ook moeilijkheden voor? In het volgende hoop ik me in het bijzonder ook met deze vraag bezig te houden.

Wanneer men de moderne sociologische en sociografische literatuur t.a.v. het gezin overziet en zich afvraagt, waar men in concreto de moeilijkheden ziet liggen, dan dient men, dunkt me, tot de conclusie te komen, dat het kernpunt van het vraagstuk is de functie van het gezin en de wijze, waarop zich deze ontwikkelt. Het wil mij dan ook voorkomen, dat wij ons probleem het beste kunnen benaderen door de functie van het gezin en de wijzigingen, die hierin optreden, als uitgangspunt voor onze beschouwingen te nemen.

De functie van het gezin in het algemeen en op het platteland in het bijzonder is veelzijdig. Men zou ze o.a. op de volgende wijze kunnen onderverdelen:

1. *De sociaal-biologische functie.* In het gezin vindt, vrijwel zonder uitzondering, de voortplanting van het menselijk geslacht plaats en in het gezin vindt het mensenkind de koestering en de verzorging, die het nodig heeft vóór het een zelfstandige plaats in de samenleving kan innemen, terwijl ook de volwassenen er de zorg vinden, die ze behoeven.

2. *De sociaal-culturele functie.* Het gezin heeft een uitermate belangrijke functie in het overdragen van de cultuur van de oudere op de jongere generatie. De opvoeding, in de ruimste zin, anders uitgedrukt, de aanpassing van het jonge individu aan de cultuur van de samenleving, waarin het wordt geplaatst, vindt grotendeels in het gezin plaats. Een belangrijke sociaal-culturele functie heeft het gezin verder als gemeenschap, waarin het individu voor een groot deel zijn ontspanning vindt.

3. *De sociaal-economische functie.* In vele gevallen, in het bijzonder in het landbouwbedrijf, doch vaak ook nog in de gezinsbedrijven in

¹⁾ Zie o.a. „Jaarcijfers voor Nederland, 1943-1946”, 1948, blz. 15.

²⁾ Zie o.a. „Jaarcijfers”, blz. 21.

handel en industrie, vervult het gezin een belangrijke functie als productieve eenheid. Van grote betekenis is het gezin als consumptieve eenheid, waarbinnen de besteding van het aan het gezin ter beschikking staande inkomen, ter voorziening in de bestaande behoeften, wordt geregeld. De wijze, waarop deze consumptieve taak wordt verricht, is van grote invloed op het gevoel van sociaal welbehagen, dat de afzonderlijke leden van het gezin beheerst. Overigens zij hierbij opgemerkt, dat in het bijzonder op het platteland de scheidingslijn tussen de productieve en de consumptieve taak van het gezin moeilijk valt te trekken.

Zijn nog steeds in meerdere of mindere mate alle genoemde functies het gezin in onze samenleving eigen, één der meest opvallende verschijnselen van de moderne tijd is het in een snel tempo optreden van veranderingen in de functie van het gezin, onder invloed van allerlei fundamentele structuurwijzigingen in de Westerse maatschappij.

Van belang is in de eerste plaats de directe invloed, die is uitgegaan en nog steeds uitgaat van de grondige veranderingen in de economische structuur, die in het bijzonder in de laatste eeuw in een steeds versneld tempo zijn opgetreden, veranderingen, die verband houden met een steeds sterkere mechanisatie van de productie, een steeds toenemende arbeidsdeling en een daarmee grotendeels weer samenhangende concentratie van de productie in grote eenheden.

In de eerste plaats werd hierdoor de economische functie van het gezin zeer sterk gewijzigd. Het overgrote deel van de gezinnen heeft op het ogenblik geen functie meer als productieve eenheid. De productie vindt in overwegende mate plaats in bedrijven, waarmee het gezin van de arbeidskrachten, die in deze bedrijven hun werk vinden, feitelijk geen enkele relatie meer onderhoudt, waarvan het vaak zelfs de bedoeling en de betekenis nauwelijks weet.

Zoals bekend, heeft de invloed van de moderne economische ontwikkeling zich echter niet beperkt tot de productieve taak van het gezin; ook de consumptieve taak, anders gezegd, de huishouding, is hierdoor in vele opzichten van karakter veranderd. De toenemende arbeidsdeling bracht mee, dat tal van taken, die vroeger tot het domein van de huisvrouw en haar medewerkers behoorden, door buiten het gezin staande bedrijven en instellingen werden overgenomen. De wasinrichting heeft grotendeels de verzorging van de was overgenomen; de confectiefabriek verdringt niet alleen de zelfstandige kleermaker, maar ten dele ook de huisvrouw en de met haar samenwerkende huisnaaister als vervaardigers van kleren; voedingsmiddelen van allerlei soort bereiken thans het gezin in een vorm, waarin ze geheel of vrijwel geheel voor onmiddellijk gebruik gereed zijn; de conservering en de voorraadvorming van voedingsmiddelen thuis wordt meer en meer vervangen door conservering in de fabriek en voorraadvorming door de winkelier. Bovendien heeft de moderne technisch-economische ontwikkeling meegebracht, dat tal van werkzaamheden in het gezin nu veel minder tijd en moeite kosten dan vroeger. Centrale verwarming, waterleiding, gas, electrisch licht, electrische apparaten enz. betekenen alle een verlichting van de taak van de huisvrouw.

Al deze veranderingen betroffen ongetwijfeld in de eerste plaats het niet-agrarische en in het bijzonder het groot-stedelijke gezin. In de agrarische wereld bleef de productie in sterke mate aan het gezin gebonden. In Nederland vindt de agrarische productie voor het overgrote gedeelte plaats in gezinsbedrijven en sedert het eind van de vorige eeuw heeft zich zelfs een voortdurend verdergaande verschuiving van het loonbedrijf naar het gezinsbedrijf voorgedaan. Bij de uitwerking van de gegevens van beroepstelling 1947 heeft men de in het agrarisch bedrijf werkzame niet-zelfstandigen voor het eerst onderscheiden in gezinsarbeidskrachten en vreemde arbeidskrachten en het percentage, dat de gezinsarbeidskrachten bleken uit te maken van het totaal, was aanzienlijk hoger, dan men tot nu toe meestal had aangenomen.

Door de geringe dichtheid van de bevolking op het platteland, was het in het algemeen moeilijk om daar de verspreiding van allerlei vormen van modern comfort even intensief ter hand te nemen als in de stad, zodat o.a. ook hierdoor de consumptieve taak van het gezin groter bleef, dan elders.

Dit alles neemt echter niet weg, dat ook het plattelandsgezin in sterke mate de invloed van de moderne economische ontwikkeling onderging. Verschillende werkzaamheden verdwenen van de boerderij. De zuivelproductie is practisch geheel naar de fabriek overgegaan, reeds lang voorgegaan door de vervaardiging van textiel. Het broodbakken op de boerderij is tot uitzondering geworden, terwijl het speciaal op de grote akkerbouwbedrijven onder normale omstandigheden geen regel meer is, dat men zelf slacht. Een grote verlichting van de taak van de huisvrouw op de grote bedrijven betekende het geleidelijk verdwijnen van de zorg voor de kost van het uitwonende personeel en het verminderen van de omvang van het inwonende personeel, beide mede een gevolg van de ontwikkeling van het moderne verkeer — de fiets — waardoor de arbeidskrachten gemakkelijker thuis kost en inwoning konden vinden. Hier staat tegenover, dat in het bijzonder in de kleine gezinsbedrijven de taak van de huisvrouw weer werd verzwaard, doordat een groot deel van de zorg voor de sterk uitgebreide varkens- en kippenstapel aan haar werd toevertrouwd.

Op de grote bedrijven echter was het eindresultaat veelal, dat de band tussen gezin en bedrijf veel geringer is geworden dan deze vroeger was. Zo behoeft op de akkerbouwbedrijven in de provincie Groningen, doch ook op tal van bedrijven in andere delen van het land, de vrouw zich met de boerderij feitelijk niet meer te bemoeien. Een uiterlijk symptoom van deze veranderde verhouding is het toenemend aantal gevallen waar bij her- of nieuwbouw het woonhuis los van het bedrijfsgebouw wordt gebouwd.

Even belangrijk als de zich onmiddellijk in de functie van het gezin weerspiegelende gevolgen van de moderne economische ontwikkeling, die hiervoor werden genoemd, was de invloed, die uitging van de grondige verschuiving, die zich in de functie van het bedrijf, in het bijzonder het gezinsbedrijf op de zandgronden, voordeed. Was in de vorige eeuw dit bedrijf nog in zeer sterke mate gericht op de zelfverzorging van

het gezin, de veranderingen, welke onze landbouw sindsdien onderging, leidden er toe, dat het kleine bedrijf zijn zelfverzorgende functie meer en meer verloor en in toenemende mate producent voor de wereldmarkt werd. De gevolgen hiervan deden zich niet direct in de positie van het gezin gelden, doch indirect waren ze van grote betekenis. We komen hierop nog terug.

Niet slechts de sociaal-economische, ook de sociaal-culturele functie van het gezin werd in sterke mate door de moderne ontwikkeling van het economisch leven beïnvloed, ten dele rechtstreeks, doch in veel sterkere mate indirect. Rechtstreeks werd b.v. zijn functie als middelpunt voor de recreatie van zijn leden aangetast door de moderne ontwikkeling van het gecommercialiseerde vermaaksleven; bioscoop, dancing, enz. hebben de behoefte aan spel en andere vormen van ontspanning in het gezin verminderd en zijn functies in dit opzicht, in het bijzonder voor de oudere jeugd, zijn ineengeschrumpeld. Ook de radio heeft de functie van het gezin in dit opzicht niet versterkt; het luisteren naar de radio is een passief ondergaan, niet een actief handelen van het gezin.

Het is de moeite waard in dit verband ook nog de aandacht te vestigen op de invloed van de ontwikkeling van de moderne massafabricage van het speelgoed. Wel is hierdoor het moderne kind met een overvloed van speelgoed overstroomd, maar de voldoening, die vroeger voor beide kanten uitging van de vervaardiging van grotere en kleinere stukken speelgoed, door de ouders voor de kinderen en de versterking van de onderlinge band, die hierdoor werd verkregen, is grotendeels verloren gegaan.

Van veel grotere betekenis is echter, dat de moderne economische ontwikkeling er mede toe heeft bijgedragen — er zijn ook andere factoren, daarover straks nader — om de gezagsverhoudingen in het gezin een sterke wijziging te doen ondergaan en de opvoedkundige functie van het gezin, zijn functie dus in het overdragen van de cultuur op de jongere generatie, te verzwakken.

Wanneer we een ogenblik trachten ons de economische structuur van Nederland van een anderhalve eeuw geleden voor te stellen, dan zien wij deze nog volkomen gedomineerd door het gezinsbedrijf. Vermoedelijk vindt dan nog ruim de helft van de bevolking haar bestaan in sterk op zelfverzorging gerichte boerenbedrijven; de industriële productie wordt, enkele uitzonderingen daargelaten, op ambachtelijke wijze bedreven, terwijl ook de handel vrijwel geheel de vorm van het gezinsbedrijf heeft. De moderne techniek begon zich, althans in ons land, nog nauwelijks te ontwikkelen; de uitoefening van landbouw en industrie berustte op een traditioneel verankerde vakkennis. Het is duidelijk, dat in een dergelijke wereld de grondslag aanwezig was voor een sterk geestelijk gezag van de ouders, in het bijzonder van de vader. Het kind zag dagelijks vader in zijn werk voor zich, zag en voelde hoe vader dat werk beheerste en hoe eigenlijk alles van dit werk van vader afhing. Vader wist alles en kon alles en de jongen wist, dat alles, wat hij later zou moeten kennen, van zijn vader geleerd moest worden. Bovendien, vader kende niet alleen zijn vak en alles wat er bij hoorde,

vader wist ook geestelijk de weg in de buitenwereld. Of vader nu koopman was, ambachtsman of boer, hij wist door een ervaring van geslachten zijn plaats in de samenleving en was zich daarvan bewust. Hij kon zijn zoon duidelijk maken, hoe deze op den duur weer zijn plaats met zekerheid en waardigheid kon innemen. Voor het meisje vervulde de moeder feitelijk dezelfde plaats. Ook zij bezat de traditionele wijsheid en ervaring, die het haar mogelijk maakte haar dochter de weg te wijzen in het leven.

De moderne ontwikkeling heeft vooral de positie van de vader ondergraven. In het bijzonder voor een groot deel van de arbeiderskinderen is van het aureool om zijn hoofd niet veel meer overgebleven. Van hetgeen vader overdag doet, weten ze vaak weinig of niets; van een dagelijks ervaren van vaders kunnen in zijn werk is geen sprake meer. En bovendien, als ze nog eens wat van dat werk merken, dan is het vaak weinig imponerend. Dan blijkt vader een baantje te hebben, dat honderd anderen ook kunnen, een baantje, waar hij vaak een hekel aan heeft en waar moeder weinig respect voor heeft, maar waar hij zich toch aan vast moet klampen, omdat werkloosheid nog erger is. Het losmaken van de beroepsarbeid van de vader uit het gezin, werkt een vermindering van de waardering hiervoor, dus voor zijn belangrijkste taak, in de hand. Wanneer vader bovendien nog een duidelijk gebrek aan arbeidsvreugde toont — en tal van onderzoekingen hebben aangetoond dat een hoog percentage werkzaam in het moderne bedrijf geen arbeidsvreugde vindt —, moeder weinig waardering voor vaders werk heeft en werkloosheid hem zo nu en dan tot een volkomen nutteloze maakt, dan is één der belangrijkste pijlers van het vaderlijke gezag verdwenen. ¹⁾

Maar er is meer. Het moderne economische leven is zonder modern onderwijs niet meer denkbaar, al hebben zeker naast de behoeften van het economische leven andere krachten meegewerkt om de ontplooiing van het onderwijs in de achter ons liggende periode te bevorderen. In ieder geval het is er en het heeft een diepgaande invloed op het gezinsleven uitgeoefend. Niet alleen heeft het voor een belangrijk gedeelte de taak van de geestelijke vorming van het kind van het gezin overgenomen, doch het heeft nieuwe autoriteiten naast de ouders gesteld. Het begint al bij de peuter van zes jaar, die de juffrouw eerder gelooft dan vader en moeder en het blijft zo gedurende de gehele onderwijsperiode. Het sterkst treedt uit de aard der zaak het autoriteitsverlies van de ouders naar voren, wanneer het kind uitgebreider onderwijs krijgt dan de ouders hebben genoten, hetgeen, gezien de steeds toenemende eisen, die aan de opleiding voor allerlei beroepen worden gesteld, natuurlijk

¹⁾ Over de invloed van de maatschappelijke ontwikkeling van de laatste eeuw op de positie en de interne structuur van het gezin, zie o.a. René König, „Materialien zur Soziologie der Familie“, Bern, 1946, in het bijzonder het hoofdstuk „Von der Notwendigkeit einer Familiensoziologie“. Min of meer uitvoerige beschouwingen over deze materie en overzichten van de Angelsaksische literatuur vindt men in verschillende Amerikaanse handboeken, zoals WILLIAM F. OGBURN and MEYER F. NIMKOFF, „A Handbook of Sociology“, London, 1947; HARRY ELMER BARNES, „Society in Transition“, New York, 1946; PITRIM A. SOROKIN, „Society, Culture and Personality“, New York & London, 1947.

veelal het geval is. De bij vele ouders levende wens hun kinderen „hogerop” te brengen — veelal een tragische uiting van gebrek aan vreugde in eigen arbeid en gebrek aan waardering voor eigen sociale positie — werkt dit overigens in de hand. Het overgrote deel van onze jeugd ziet in de ouders geen leidlieden meer bij hun intellectuele vorming en hun vorming voor hun toekomstige beroepsarbeid en dit brengt niet alleen rechtstreeks functieverlies, maar ook autoriteitsverlies met zich mee en autoriteitsverlies werkt verder functieverlies in de hand.

Niet alleen op het gebied van de intellectuele en beroepsvorming kan het gezin de ontwikkeling sinds lang niet meer bijhouden. Ook wat de algemeen maatschappelijke vorming betreft, verliest het meer en meer terrein. Hiervoor bestaan verschillende oorzaken, gedeeltelijk samenhangende met de ontwikkeling van het economische leven, gedeeltelijk echter ook met de algemene culturele veranderingen in onze maatschappij, die weliswaar door de economische ontwikkeling worden beïnvloed, maar omgekeerd ook deze weer beïnvloeden.

Eén der belangrijkste oorzaken ligt ongetwijfeld in het razend snelle tempo, waarin onze tijd het gehele maatschappelijke leven van karakter verandert. Niet slechts het economische leven toont een steeds versnelde ontwikkeling, dit geldt voor onze gehele cultuur. De wetenschappen, ook de geesteswetenschappen, vertonen een steeds stormachtiger groei, die, zij het met enige vertraging, ook de grote massa beïnvloedt. De verhoudingen tussen de verschillende groepen in onze samenleving zijn aan een snelle verandering onderhevig: de positie van de werkgever t.o.v. de arbeider, die van de leerling t.o.v. zijn leermeester, van de politieke machthebbers t.o.v. hun volgelingen enz., al deze verhoudingen zijn thans geheel anders dan een generatie geleden. Zeden, gewoonten, levensbeschouwingen, manieren en omgangsvormen, kortom de gehele levensstijl is aan een voortdurende en snelle wisseling onderhevig.

Dit is voor de ouderen niet meer bij te houden. Het probleem van het verschil in opvattingen tussen de oude en de jongere generatie is een probleem van alle tijden, in ieder geval een eeuwenoud probleem; dat de jongere generatie de oudere ouderwets vindt is zeker geen modern verschijnsel. Nooit echter is vermoedelijk het verschil groter geweest dan nu en moeilijker dan ooit kan daarom op het ogenblik de jongere generatie in de oudere de leidlieden zien, die haar de maatschappij binnen zullen leiden.

Daar komt bij, dat de ouderen de zekerheid ontberen, die ouders en opvoeders in het algemeen enige generaties geleden nog in sterke mate eigen was. Men weet het niet meer. De zojuist genoemde snelle veranderingen in alle sectoren van het maatschappelijke leven heeft het stevige complex van sociale normen, dat onze grootouders nog bezaten en dat zij als vanzelfsprekend aanvaardden en met de zelfde vanzelfsprekendheid via de opvoeding aan hun kinderen overdroegen, ondermijnd. Twijfel heeft de plaats van de zekerheid ingenomen en bewust en onbewust werkt deze twijfel door in de houding tegenover de kinderen. Deze voelen de onzekerheid van de ouders t.a.v. het oordeel

over juist en onjuist natuurlijk aan, zijn daardoor weinig geneigd de leiding van de ouders te aanvaarden en trachten zekerheid aangaande belangrijke en minder belangrijke levensvragen elders te vinden. Gedeeltelijk is de twijfel van de ouders objectief gerechtvaardigd; veel van hetgeen de vorige generaties nog als juist konden aanvaarden, klopt niet meer met de huidige situatie en een nieuwe instelling zal in vele gevallen noodzakelijk zijn. Algemeen aanvaarde nieuwe normen hebben zich echter nog niet uitgekristalliseerd en het gevolg is, dat ten aanzien van tal van levensvragen, waarin het kind wegwijst moet worden gemaakt, ieder van ons noodgedwongen en zonder innerlijke zekerheid eigenlijk een beetje op eigen houtje moet experimenteren. Het eindresultaat is echter, dat de twijfel en daarmee de onzekerheid in de leiding van het kind algemeen is geworden, ook op die gebieden, waar de omstandigheden op zichzelf zeker geen loslaten van de oude normen noodzakelijk maken. De sterke ontkerkelijking en daarmee de verzwakking van de op het Christendom opgebouwde moraal is enerzijds een symptoom van de groeiende twijfel en onzekerheid, anderzijds heeft ze deze versterkt.

Lijdt dus de positie van de ouders en daarmee de functie van het gezin in de moderne tijd door de snelle maatschappelijke veranderingen, anders uitgedrukt, door de geringere stabiliteit, welke onze cultuur als geheel vertoont, dit gebrek aan stabiliteit van het culturele milieu wordt voor tallozen versterkt, doordat hun eigen, bijzondere milieu een sterke discontinuïteit vertoont. In de eerste plaats valt in dit verband te noemen, de door de moderne economische en demografische ontwikkeling zo sterk gestimuleerde migratie naar steden en industriegebieden. Welke de voordelen van deze migratie ook mogen zijn, een feit is, dat vooral voor de ouderen de verandering van sociaal milieu meebrengt, dat zij zich sociaal volkomen moeten heroriënteren, hierin veelal onvoldoende slagen en daardoor meestal de zekerheid missen om hun kinderen in dit nieuwe milieu de weg te kunnen wijzen.¹⁾

Een soortgelijk effect wordt teweeggebracht door een stijging — of daling — op de maatschappelijke ladder; de arbeidersjongen, die onderwijzer wordt of op een kantoor terecht komt, de kleine middenstander, die zich tot grote ondernemer opwerkt, de jongen uit de kleine middenstand, die academisch gaat studeren, zij allen komen in een nieuw maatschappelijk milieu en zij moeten zich daaraan aanpassen, een nieuwe levensvorm vinden. Velen zullen hierin slagen, velen zullen echter ook

¹⁾ Interessant zijn in dit verband de beschouwingen van GEOFFREY GORER, „The Americans, a study in national character”, London, 1948, die een grote invloed op het karakter van het Amerikaanse gezin toekent aan het feit, dat de bevolking is samengesteld uit immigranten, die uit alle delen van de wereld zijn bijgestroomd. In de immigrantengezinnen wist de vader zich meestal slechts onvoldoende aan de samenleving in het nieuwe vaderland aan te passen, zodat de jeugd zelf haar weg moest vinden en de autoriteit van de vader als mentor van de jeugd verloren ging. Dit gebrek aan autoriteit van de vader is, volgens hem, hierdoor een typisch kenmerk van de Amerikaanse gezinsverhoudingen geworden. Ook de moeder had uit de aard der zaak haar aanpassingsmoeilijkheden, vaak nog meer dan de vader, doch haar functie en positie in het gezin berusten slechts in geringe mate op de rol, die ze in de buitenwereld weet te spelen, zodat voor haar uit deze situatie geen functie- en prestigeverlies voortvloeide.

nooit in hun nieuwe milieu de zekerheid krijgen, die ze nodig hebben om hun kinderen de weg te wijzen. Hoewel men aan de ene kant kan oordelen dat, gezien uit het oogpunt van sociale rechtvaardigheid, onze maatschappij nog steeds veel te weinig doorstroming van laag naar hoog en omgekeerd kent, valt aan de andere kant ook niet te ontkennen, dat ook thans reeds door de sociale mobiliteit conflicten en moeilijkheden ontstaan, die de functionering van het gezin ongunstig beïnvloeden.

Men zou kunnen voortgaan met het opsommen van factoren, die het maatschappelijke aanpassingsproces, dat de jeugd moet ondergaan, bemoeilijken, die de autoriteit van de ouders verminderen en het vertrouwen van de jeugd in de ouderen verzwakken en dus op allerlei manieren de functie van het gezin als medium bij de overdracht van de cultuur aantasten. Men zou nog kunnen wijzen op de ontwikkeling van het moderne verkeer, waardoor het gemakkelijker wordt elders te zoeken, wat men in het gezin niet vindt of meent niet te kunnen vinden, op de stijging van welvaart, die het mogelijk maakt buitenshuis meer geld uit te geven. Een volledig overzicht van alle invloeden, die zich in dit opzicht doen gelden zou uitgroeien tot een schets van de ontwikkeling van de moderne cultuur in haar geheel, want er is geen enkel levensterrein, dat uiteindelijk ook niet de positie van het gezin in dit opzicht raakt.

Het voorgaande moge echter hebben duidelijk gemaakt, dat tal van verschijnselen in de moderne samenleving tot gevolg hebben, dat de sociaal-culturele functie van het gezin wordt verzwakt. De scholen, tot en met de universiteit, vertonen in toenemende mate de neiging zich niet alleen bezig te houden met de intellectuele en beroepsvorming van de jeugd, doch ook met algemeen maatschappelijke- en persoonlijkheidsvorming. De jeugdbeweging is, althans in de steden, tot een algemeen aanvaard, ja als noodzakelijk beschouwd element in de maatschappelijke vorming van de jongeren geworden. Op tal van wijzen, al dan niet in georganiseerd verband, zoekt de jeugd buiten het gezin zijn contacten en tracht op deze wijze zelfstandig of met hulp van anderen buiten het gezin zijn weg te vinden in de samenleving, soms met goedkeuring van de ouders, vaak alleen door deze passief los gelaten in het min of meer hulpeloze gevoel, dat zij er toch niets aan kunnen doen en toch niet weten wat ze met de kinderen moeten doen.

Ongetwijfeld valt ook t.a.v. de sociaal-culturele functie van het gezin op te merken, dat deze zich ten plattelande, in het bijzonder bij de agrarische bevolking, in veel sterkere mate heeft weten te handhaven dan in de stad. O.a. door de grote plaats, die in de agrarische wereld nog steeds het gezinsbedrijf inneemt, heeft zich de autoriteit van de vader en van de ouders in het algemeen veel beter kunnen handhaven dan in de steden en alleen reeds hierdoor is de sociaal-culturele functie van het boerengezin minder aangetast dan die van het stedelijke gezin. Daar het platteland wel zijn geboorteoverschot aan de stad afstaat, doch weinig vreemde elementen van buiten opneemt, loopt de levensstijl van het platteland minder kans door botsing en menging met andere cultuurvormen zijn karakter en zijn stevigheid te verliezen, kunnen gevestigde

tradities, zeden, gewoonten en normen zich beter handhaven dan in de stad en kwelt daardoor twijfel over de juistheid van eigen opvattingen plattelandsouders vermoedelijk in het algemeen veel minder dan hun stedelijke soortgenoten. Bovendien helpt de sterke sociale controle, die in een kleine gemeenschap, als het dorp, de leden op elkaar uitoefenen, bij het handhaven van vaste normen. Mede door deze omstandigheden, heeft de kerk zich ten plattelande beter weten te handhaven dan in de stad. Hierdoor wordt weer een duidelijk normbesef in de hand gewerkt en wordt bovendien direct het gezag van de ouders en de functie van het gezin in het algemeen gesteund. De verspreide bewoning en de daarmee gepaard gaande grotere verkeersmoeilijkheden vormen een technische factor, die de functie van het gezin als middelpunt voor de deelluitmakende individuen versterkt.

Men zou zich echter vergissen, wanneer men zou menen, dat de sociaal-culturele functie van het plattelandsgesin onbedreigd is en er geen reden zou zijn om zich hierover druk te maken; integendeel, ook hier doen zich belangrijke verschuivingen voor, die juist in de jongste tijd met toenemende snelheid verlopen. ¹⁾

Een belangrijke inbreuk op het monopolie en daarmee op de autoriteit van de vader als leermeester voor het toekomstige beroep, betekent natuurlijk in steeds toenemende mate het landbouwonderwijs en de landbouwvoorlichting. Hoewel het landbouwonderwijs misschien nog niet zo intensief is, als men om andere redenen wel zou wensen, is de tijd, dat vaders voorbeeld praktisch de enige basis was voor de beroepsvorming van de boerenzoon, voorbij. Vooral in de laatste tientallen jaren is, zoals bekend, de omvang van het onderwijs en de voorlichting toegenomen en praktisch overal in ons land hebben zij thans een diepgaande invloed op de vorming van de beroepkennis van de jonge boer. Het lijdt geen twijfel, dat hierdoor de autoriteit van de vader is verzwakt; iedereen, die op het platteland thuis is, kent wel die kleine conflictjes tussen vader en zoon, waarin de zoon zijn op de school verworven kennis stelt tegenover de traditionele opvattingen van de vader.

Ook in de boerenwereld hebben tal van verhoudingen zich gewijzigd en treedt, als gevolg daarvan, een verandering in denkbeelden en opvattingen op, die vaak voor de ouderen moeilijk is te volgen, met als gevolg, dat zij voor de jongeren „ouwerwets” worden en hun functie in de vorming van de jongeren verzwakt. Een uiterst belangrijke wijziging — ik noemde ze reeds — waarvan de gevolgen zich nog steeds in toene-

¹⁾ Zie over de wijzigingen van gezinsverhoudingen ten plattelande o.a. het boven geciteerde artikel van KRUYT. Over de ontwikkeling in Amerika vindt men o.a. opmerkingen bij MARGARET JARWAN HAGOOD, „The Farm Home and Family”, in het verzamelwerk „Rural Life in the United States”, New York, 1949. Belangrijk zijn ook de opmerkingen over de wijzigingen in de gezinsverhoudingen ten plattelande en hun maatschappelijke achtergrond bij HARRY ELMER BARNES, „Society in Transition”, blz. 557 e.v.

Natuurlijk dient men zich er bewust van te zijn, dat elke generalisatie t.a.v. „het” platteland, evenals t.a.v. „de” stad, zelfs al beperkt men zich tot Nederland, gevaren inhoudt. Zo blijkt uit een artikel van C. D. SAAL: „Schets van de sociale en reliographische structuur van Goeree-Overflakkee”, Sociologisch Bulletin, no 1, 1950, dat onder bepaalde omstandigheden het functioneren van het gezin als productieve eenheid op de ontwikkeling van het gezin in het algemeen bepaald ongunstig kan werken.

mende mate doen gelden, is bv. de overgang van de zelfverzorging, die tot het eind der 19e eeuw speciaal op gezinsbedrijven op de zandgronden een zo belangrijke plaats innam, naar de productie voor de wereldmarkt. De boer is hierdoor in wezen geheel anders komen te staan tegenover zijn bedrijf en de producten, die het voortbrengt, zakelijker, als men wil, kapitalistischer. Zijn producten zijn niet meer, althans niet meer in de eerste plaats, het voedsel en de grondstoffen, waarmee hij in de behoeften van zijn gezin voorziet, maar handelswaar, waarvoor hij op de wereldmarkt een zo hoog mogelijke prijs moet zien te krijgen. Waar de oudere generatie bv. heel moeilijk aan heeft kunnen wennen is, dat het soms voor het behoud van een goede marktpositie wenselijk kan zijn de toevloed van producten op de markt te beperken, dus de productie te verminderen. Dat een goede oogst, die voor de zelfverzorgende boer steeds een zegen en een reden tot diepe dankbaarheid was, nu de boer geheel in de ruileconomie is betrokken, tot een vloek kan worden, was voor de ouderen moeilijk te verwerken. Het geestelijke conflict, dat hieruit voortvloeide, vormde één der achtergronden van het verzet van de kleine boeren tegen de crisismaatregelen van de regering in de dertiger jaren en vond o.a. zijn weerspiegeling in de veelal sterk anti-kapitalistische tendenties van een organisatie als Landbouw en Maatschappij. Voor de jongeren zijn de nieuwe verhoudingen vanzelfsprekend geworden en zij passen zich geestelijk daarbij gemakkelijker aan; zij zullen in het algemeen in de opvattingen van de oudere generatie in dit opzicht geen richtlijnen voor de toekomst meer zien.

Van grote betekenis is voor de gehele plattelandsbevolking het sedert de laatste tientallen jaren stormachtig snel toegenomen contact met de buitenwereld, het verbreken van de isolatie van het platteland. Het moderne verkeer, eerst de tram, de trein en vooral ook de fiets, later de auto en de autobus, hebben aan de eeuwenlange beslotenheid van het platteland een einde gemaakt. De zo juist genoemde ontwikkeling van het bedrijf van zelfverzorgend tot producerend voor de wereldmarkt — zelf o.a. door de ontwikkeling van het verkeer mogelijk gemaakt — vergrootte de behoefte aan contact met de buitenwereld en zo zien we thans in nog steeds groeiende omvang stad en platteland, doch ook de verschillende delen van het platteland onderling, met elkaar in contact treden. De gevolgen hiervan zijn enorm en in hun consequenties zeker nog niet te overzien. Stads cultuur en plattelands cultuur komen met elkaar in aanraking en in botsing, waarbij het platteland door een historisch gegroeid minderwaardigheidsgevoel van de plattelandsbevolking t.o.v. de stad in een moeilijke positie verkeert. Langs allerlei wegen dringt de stedelijke cultuur het platteland binnen, niet slechts door directe aanraking met de stad en met de stedelingen, via radio en bioscoop, doch eveneens via verenigingsleven en scholen, ja via instellingen, die zich ten doel stellen de plattelands cultuur te handhaven en te verdedigen!

Men zegt niet te veel, wanneer men constateert, dat het platteland de hieruit ontstane situatie niet aan kan en hierdoor o.a. de positie van het gezin als overdrager van cultuur in het gedrang komt. De oudere

generatie, grotendeels nog gewend aan de oude verhoudingen, kent de stadscultuur en in het algemeen de cultuur buiten eigen milieu te weinig om de jeugd voldoende op de aanraking daarmee voor te bereiden. Mede door het genoemde minderwaardigheidsgevoel tegenover de stad is ze meestal ook niet in staat de waardevolle elementen van de plattelandscultuur met voldoende innerlijke zekerheid tegenover de opdringende stadscultuur te verdedigen en het eindresultaat is, dat men de jeugd, soms onder protest, soms half-bewonderend, haar gang maar laat gaan en deze, onvoldoende voorbereid, rijp en groen van de stadscultuur laat plukken, met alle gevaren van dien. Een enkel voorbeeld, om dit misschien wat abstracte betoog te verduidelijken. Zoals bekend, ziet men in een zeer groot deel van ons platteland in sexueel verkeer voor het huwelijk weinig bezwaar. Hoewel hiertegen vanzelfsprekend, o.a. door de kerken, voortdurend protest is aangetekend, moet worden erkend, dat de sociaal-nadelige gevolgen hiervan in belangrijke mate worden opgeheven door de vaste gewoonte, dat bij een eventuele zwangerschap een spoedig huwelijk volgt. Bij een groot deel van de stedelijke bevolking heerst echter een geheel andere opvatting t.a.v. de verantwoordelijkheid voor een voortijdige zwangerschap. In verschillende delen van ons land ziet men nu, dat zich op het platteland dancings en andere gelegenheden van vermaak ontwikkelen, waar, hiertoe in staat gesteld door moderne verkeersmiddelen, niet alleen plattelandjongens en -meisjes, maar ook stedelijke jongeren naar toe trekken. Plattelandsmeisjes, met hun eigen instelling aangaande de verantwoordelijkheid voor geslachtelijk verkeer, komen hier in aanraking met jongens uit de stad, die in dit opzicht geheel andere opvattingen hebben, met alle gevolgen van dien.

Men zou dit voorbeeld met tal van andere, die eveneens de nadelige gevolgen van een onvoorbereid contact tussen de stedelijke sfeer en de plattelandsfeer en daarmee tegelijkertijd de onder de bestaande omstandigheden onvoldoende maatschappelijke vorming van de plattelandsbevolking binnen het gezin, illustreren, kunnen aanvullen.

Ook over dit onderwerp zou natuurlijk veel meer te zeggen zijn, maar het voorgaande moge voldoende zijn om aan te tonen, dat de sociaal-culturele functie van het plattelandsgezin reeds in belangrijke mate in betekenis is verminderd en nog veel verder ineen dreigt te schrompelen, juist, omdat het zijn functie niet aan kan.

Tenslotte nog enkele opmerkingen over wat ik noemde de sociaal-biologische functie van het gezin, de voortplanting van het menselijke geslacht en de zorg voor en de koestering van haar leden. Het is duidelijk, dat ook in dit opzicht in de moderne tijd de functie van het gezin in omvang is verminderd. In de eerste plaats door de beperking van de gezinsgrootte. Hoewel men zich de gezinnen van vroeger gemiddeld niet te groot moet voorstellen — veel kinderen stierven immers vroegtijdig en veel meer huwelijken dan nu werden door de dood voortijdig verbroken — woog zeker vroeger de zorg voor de kinderen in het algemeen zwaarder dan nu. De beperking van het aantal geboorten heeft vooral betrekking op de latere jaren van het huwelijk en dit, tezamen met de toegenomen gemiddelde levensduur, heeft ten gevolge, dat de tijdsduur

tussen de geboorte van het laatste kind en het einde van het huwelijk door de dood van één der beide partners, gemiddeld veel langer is geworden dan vroeger. Vooral daar, waar de geboortebeperving sterk om zich heen heeft gegrepen, is het, in tegenstelling tot vroeger, normaal geworden, dat gedurende een lange periode aan het eind van het huwelijk het gezin weer zonder kinderen is en de zorgende en koesterende functie van het gezin tot een minimum ineengeschrumpeld is. ¹⁾

De arbeidsdeling heeft ook deze, de meest eigen functie van het gezin, beïnvloed. Wij worden geboren en sterven in het ziekenhuis. De verzorging van geestelijk en lichamelijk minderwaardigen en veelal ook die van ouden van dagen, is van het gezin overgegaan naar allerlei gespecialiseerde instituten en de verschuiving in deze richting gaat nog steeds voort. Deze achteruitgang van de sociaal-biologische functie heeft, gezien de instinctieve neiging tot zorgen en koesteren, die de mens en in het bijzonder de vrouw, eigen is, veelal ten gevolge, dat deze neigingen zich concentreren op de enkele objecten, die zijn overgebleven. Gevolg, een overdreven bemoederen en verwennen van kinderen in kleine gezinnen, een onderwerp, waarover psychiaters meer kunnen vertellen.

Weer kan worden opgemerkt, dat ook in dit opzicht het functieverlies in het plattelandsgeszin minder ver gaat dan in het stedelijke gezin. Het boeregezin is in het algemeen groter dan het stadsgezin en ook op het gebied van de zorg voor de gezinsleden heeft de arbeidsdeling het plattelandsgeszin minder beïnvloed dan het stadsgezin. Maar eveneens kan worden vastgesteld, dat toch ook op het platteland in dit opzicht belangrijke veranderingen zijn ingetreden en een voortgaande ontwikkeling kan worden geconstateerd. In vele plattelandsgebieden zijn de geboortecijfers reeds tot een zeer laag peil gezakt. In het Groningse en Zeeuwse boeregezin is het twee-kinderstelsel reeds lang meer regel dan uitzondering. En al ligt op onze zandgronden in het algemeen het geboortecijfer nog steeds relatief hoog, in grote lijnen gezien zakt het de laatste tientallen jaren met onverbiddelijke regelmaat. Ook het plattelandsgeszin heeft reeds een groot deel van de zorgen voor zieken, zwakken en ouden van zich afgestoten en gaat hierin steeds verder.

Wanneer we aan het eind van ons schetsmatig overzicht van de ontwikkeling van de functie van het gezin het voorgaande samenvatten, valt het volgende te concluderen:

1. Een functieverlies van het gezin valt te constateren op alle gebieden, waarover het zijn activiteit uitstrekt;
2. Dit functieverlies hangt ten dele samen met de andere en veelal hogere eisen, die in de moderne samenleving aan de uitoefening van allerlei functies worden gesteld, eisen, waaraan het gezin, om technische redenen, niet kan voldoen;
3. Wat in het bijzonder de sociaal-culturele functie van het gezin aangaat, het functieverlies in dit opzicht hangt in sterke mate samen met het verlies aan overwicht en aan innerlijke zekerheid van de ouders, vooral van de vader;

¹⁾ Over de betekenis van dit verschijnsel, zie o.a. PAUL C. GLICK, „The Family Cycle”, American Sociological Review, 1947, blz. 164 e.v.

4. Dit verlies staat ten dele weer in verband met het om technische redenen onvermijdelijke functieverlies van het gezin, doch aan de andere kant met een onvoldoende inzicht in- en een onvoldoende aanpassing aan de veranderingen in onze samenleving; deze onvoldoende aanpassing en dit onvoldoende inzicht worden zelf weer in belangrijke mate veroorzaakt door het snelle tempo, waarin deze samenleving zich wijzigt;
5. In het algemeen is het functieverlies in het plattelandsgezin minder sterk dan in het stedelijke gezin;
6. Dit neemt niet weg, dat ook in het plattelandsgezin het functieverlies hand over hand toeneemt en dat in het bijzonder de sociaal-culturele functie in de laatste tientallen jaren in een snel tempo is verzwakt en nog steeds verder verzwakt, terwijl een voldoende aanpassing van de bestaande omstandigheden in dit opzicht ontbreekt.

Nu kan men zich afvragen, of dit nu allemaal wel zo erg is, ja of het feitelijk niet een zegen is. Het gezin dient — zo zou men het kunnen stellen — in de eerste plaats een levensgemeenschap te zijn, een samen-zijn van man, vrouw en kinderen in een eenheid, niet om door die eenheid bepaalde concrete en tastbare resultaten te bereiken, maar omdat men die eenheid wil om zich zelf, omdat men in deze eenheid de rust, de liefde en het vertrouwen vindt, waarnaar ieder mens hunkert. En was vroeger de zware taak, die het gezin in allerlei opzichten diende te verrichten, niet juist vaak een belemmering om deze eenheid werkelijk intensief te beleven? Worden deze taken thans niet elders veel beter en doelmatiger vervuld en wordt daardoor het gezin niet als het ware teruggegeven aan zich zelf? En is het zo erg, dat de ouderlijke en in het bijzonder de vaderlijke autoriteit wordt verzwakt? Stond niet juist het patriarchale gezag vaak de ontwikkeling van warme gevoelens van onderlinge genegenheid in de weg? Er schuilt natuurlijk in deze redenering iets waars en men kan opmerkingen in deze richting o.a. bij verschillende sociologen vinden.¹⁾

Wanneer men zo redeneert vergeet men echter enkele feiten van essentiële betekenis. In de eerste plaats valt op te merken, dat elke eenheid — en dit geldt ook in sterke mate voor het gezin — in hoge mate wordt geschaagd door de gezamenlijke verantwoordelijkheid voor een gemeenschappelijke taak, door de overtuiging, dat men voor het volvoeren van die taak van elkaar afhankelijk is en dat men, wanneer men hieraan niet gezamenlijk voortwerkt, stuk voor stuk ernstige schade lijdt. Honderd jaar geleden was voor de overgrote meerderheid van de mensen een bestaan buiten het gezin feitelijk haast niet mogelijk. Het gezin was een werkgemeenschap, meer nog een bestaansgemeenschap en het verbreken van deze gemeenschap gaf niet alleen verdriet, maar was maatschappelijk een ramp voor de betrokkenen, een ramp, die men zeker

¹⁾ Onder de Amerikaanse sociologen heeft vooral OGBURN gewezen op de versterking van wat hij noemt „the affectional function” van het gezin, als gevolg van de moderne ontwikkeling van de gezinsverhoudingen. Zie o.a. OGBURN and NIMKOFF „A Handbook etc.”, blz. 473 e.v. Zie ook BOUMAN „Algemene Maatschappijleer”, blz. 44 en R. M. MACIVER „The elements of Social Science”, 9th edition, London, 1949, blz. 151-154.

niet uit vrije wil, d.w.z. door een echtscheiding, over zich zou brengen. Dit is thans sterk veranderd. De bestaansmogelijkheden voor de individuele leden van het gezin worden in de regel niet meer, als in de tijd van het overheersende gezinsbedrijf, door de verbreking van de gezinsband practisch vernietigd. De door de arbeidsdeling ontstane toestand brengt mee, dat de vrouw, ook als ze alleen komt te staan, meestal wel een uitweg vindt, om zelf in haar bestaan te voorzien. Een oneindig aantal belangrijke en minder belangrijke functies, die vroeger feitelijk alleen door het gezin konden worden uitgeoefend, worden tegen betaling door allerlei bedrijven, instellingen, etc. overgenomen, zodat men zich ook zonder een gezin kan redden. En als, ondanks dat, ongelukken zouden dreigen, staat de overheid en staan tal van andere organen klaar om het uiteengevallen gezin door middel van allerlei sociale maatregelen op te vangen. Het afschrikwekkende, dat, wegens zijn maatschappelijke gevolgen, de echtscheiding eens had, is grotendeels verdwenen.

Wanneer de samenhang van het gezin nog slechts berust op onderlinge gevoelens van aanhankelijkheid, dan zullen deze gevoelens, zolang ze aanwezig zijn, door het ontbreken van de zware druk, die vroeger de eindeloze plichten van het gezin meebrachten, misschien beter tot ont-plooiing komen, doch wanneer ze, misschien tijdelijk, verzwakken, ontbreekt thans veelal de weerstand tegen het verbreken van de huwelijksband.¹⁾ Wat zijn functies verloren ziet gaan, dreigt af te sterven en dit geldt ook voor het gezin.²⁾

Hoewel het aantal dergenen, die tot een uiterst radicalisme ten aanzien van de gezinshervorming neigen, althans in ons werelddeel, aanzienlijk is verminderd, zullen er ongetwijfeld nog velen te vinden zijn, die er voor voelen, de consequenties van een ontwikkeling in deze richting te aanvaarden en deze als een wenselijke vooruitgang te zien. Men schrikt een verdere vermindering van de functies van het gezin en, als gevolg daarvan, o.a. een aanzienlijk lossen worden van de huwelijksband niet af.

Het wil me voorkomen dat — ethische en religieuze overwegingen hier op het ogenblik buiten beschouwing latende — een dergelijke opvatting getuigt van een ongefundeerd vooruitgangsoptimisme en een onderschatting van de sociale betekenis van het gezin. Dat de maatschappelijke

¹⁾ Dat het wegvallen van functies van het gezin de echtscheiding bevordert, erkennen ook OGBURN en NIMKOFF (Handbook, blz. 476).

²⁾ In een interessante bijdrage, „The Crisis of the Modern Couple” in het verzamelwerk „The Family: its Function and Destiny”, onder redactie van RUTH NANDA ANSHEN, New York, 1949, wijst DENIS DE ROUGEMONT er op, dat de concentratie op- en het opschroeven van het element van persoonlijke affectie niet alleen geen garantie biedt voor een stabiel huwelijk, maar zelfs met het wezen van het huwelijk strijdig is en de echtscheiding bevordert. De „romantic love”, die vooral in Amerika zo sterk wordt gecultiveerd en die, volgens OGBURN en NIMKOFF (Handbook, blz. 474) inderdaad zijn ontstaan als cultuur-ideaal in sterke mate te danken heeft aan het functieverlies van het gezin, is, zo zegt DENIS DE ROUGEMONT, onrealistisch, uit zijn aard kort van duur en leidt daardoor tot kortstondige huwelijken en telkens hernieuwde pogingen om elders „romance” te vinden. Men zie van Engelse zijde over dit onderwerp DAVID A. MACE, „Marriage Crisis”, London, 1948, o.a. blz. 64-66. Ook hij ziet in „the obsession of romantic love” een groot gevaar voor het moderne gezinsleven.

ontwikkeling er toe heeft geleid, dat het gezin functies heeft verloren en nog verliest, betekent niet, dat dit verlies in het algemeen als vanzelfsprekend en juist moet worden beschouwd. Hoewel uit de aard der zaak de meningen in dit opzicht uiteenlopen, meen ik, dat degenen onder de moderne sociologen, die zich met deze zaken bezig houden, thans wel vrij algemeen de opvatting huldigen, dat voor verschillende functies in onze maatschappij het gezin en wel het monogame en als regel permanente gezin, onvervangbaar is.¹⁾ Algemeen is men het er wel over eens, dat, ondanks alle moderne middelen en mogelijkheden om taken aan andere maatschappelijke organen over te dragen, de sociaal-biologische taak, in het bijzonder het verzorgen en koesteren van de kleine kinderen, niet dan met grote maatschappelijke schade, anders dan door het gezin kan geschieden. De meesten zullen hieraan toevoegen en m.i. volkomen terecht, dat ook de sociaal-culturele functies van het gezin voor een groot deel volkomen onvervangbaar zijn.²⁾ M.i. is het functieverlies van het gezin in dit opzicht in de Westerse wereld veelal reeds te ver gegaan en zeker dreigt dit te gebeuren. Het is m.i. uitgesloten, dat men de opvoeding van het jonge individu voor de maatschappij in wezen aan school, jeugdbeweging of welk buiten het gezin staand orgaan ook kan overlaten, ook al zullen deze secundair een taak van betekenis kunnen vervullen. Dat het gezin in dit opzicht op het ogenblik veelal te kort schiet en daarvoor vaak de mogelijkheden mist, is echter een feit, een feit, dat, zoals ik hiervoor heb trachten duidelijk te maken, met de maatschappelijke situatie, waarin het gezin thans verkeert, samen hangt.

We kunnen dus m.i. vaststellen, dat enerzijds voor het gezin nog steeds taken zijn weggelegd, die door andere maatschappelijke organen in het geheel niet of niet dan met schade voor het geheel kunnen worden overgenomen, terwijl het anderzijds in toenemende mate door desorganisatie wordt bedreigd en veelal niet of nauwelijks meer in staat is deze noodzakelijke functies behoorlijk te vervullen.

Is hier iets aan te doen of moet de Westerse wereld een verdere ontwikkeling in deze richting als een fatum over zich laten gaan? Het staat vast, dat zich in de omstandigheden, die de positie van het gezin bepalen, essentiële veranderingen hebben voorgedaan, die niet weer ongedaan kunnen worden gemaakt en die voor een groot gedeelte ook niemand meer ongedaan zou willen maken. Wij kunnen niet weer terug naar het gezin als normale eenheid van productie, we kunnen en willen het algemeen vormend en het vakonderwijs niet meer afschaffen, we kunnen en willen geen afstand meer doen van de betere kansen op genezing en

¹⁾ Een krachtig betoog in deze richting levert o.a. de bekende socioloog CARLE C. ZIMMERMAN in „The Family of Tomorrow”, New York, 1949 (zie o.a. blz. 39 en 226).

²⁾ In dit verband kan nog worden gewezen op het artikel van H. POSTMA „De samenstelling van het gezin, in verband met het anti-sociaal gedrag van het meisje”, „Mens en Maatschappij”, 1931, blz. 258 e.v., waarin wordt gewezen op de ongunstige invloed, die op het gedrag van kinderen uitgaat van een onvoldoend functioneren van het gezin, tengevolge van onvolledigheid, in het bijzonder door overlijden van de moeder. Dit verschijnsel bevestigt, dat een normaal functionerend gezin een grote invloed uitoefent op de aanpassing van het kind aan de samenleving.

verzorging voor onze zieken, onvolwaardigen, enz. Alleen al het afstand doen van de functies, die het vroeger in dit opzicht bezat, betekent echter een zo essentiële wijziging in de positie van het gezin en in de onderlinge verhouding van de gezinsleden, dat daardoor een streven naar het terugkeren tot de vroegere toestand zinloos is; men kan zelfs zeggen, dat nog een belangrijke verandering in ons denken en onze instelling, ten aanzien van het gezin en zijn positie, noodzakelijk zal zijn vóór wij ons voldoende aan deze veranderde verhouding zullen hebben aangepast. Zo zal men b.v. met een verder afsterven van het patriarchale gezag rekening moeten houden.

Anderzijds is de huidige toestand en de bedreiging, die deze inhoudt, geenszins alleen het gevolg van blijvende en onvermijdelijke veranderingen in onze samenleving als zodanig, doch ook een gevolg van het snelle *tempo* der veranderingen, waarvan enerzijds een onvoldoende aanpassing aan deze veranderde situatie, anderzijds een sterk gevoel van onzekerheid het gevolg zijn, die tezamen leiden tot een crisistoestand, waarin functies van het gezin verloren dreigen te gaan, die van fundamentele betekenis zijn en geenszins als verouderd en versleten kunnen worden beschouwd.

Noch blinde behoudzucht, noch critiekloos toejuichen van elke verandering als een nieuwe stap op weg naar de vooruitgang, is hier op zijn plaats. Wil het gezin, zij het ongetwijfeld met een andere inhoud dan voorheen, zich in de toekomst als de kern van onze samenleving handhaven, dan is het in de eerste plaats nodig, dat de gezinscrisis wordt overwonnen, dat het gezin zich zo goed mogelijk aanpast aan de onvermijdelijke veranderingen in onze maatschappij en dat de onzekerheid t.a.v. eigen taak en functie en t.a.v. de verhouding van de leden van het gezin onderling verdwijnt.

Zoals ik reeds heb opgemerkt, moeten in de eerste plaats de sociaal-culturele en de sociaal-biologische taak van het gezin, althans voor een belangrijk deel, als essentieel worden beschouwd. Hoe uitermate deze functies ook van betekenis zijn, zij zullen, doordat zij een weinig opzettelijk karakter dragen, de betrokkenen, dus in de eerste plaats de ouders en nog weer in het bijzonder de vrouw, veelal niet het gevoel geven, dat zij een werkelijke, echte levensvulling zijn. M.i. loopt dan ook de toekomst van het gezin permanent gevaar, wanneer niet de gehuwde vrouw een naar haar eigen gevoel zinvolle besteding van haar tijd vindt. Elke vrouw, die zich bij gebrek aan functie, tot een versiersel van de echtelijke woning voelt gedegradeerd, is een candidate voor echtscheiding. Een der grootste problemen is dan ook, of het in de toekomst inderdaad mogelijk zal zijn de vrouw in haar huis en binnen haar gezin een zodanige functie te doen vinden, dat zij werkelijk de overtuiging heeft daar zinvol te werken, dan wel, dat men voor een groot aantal vrouwen het, tenminste gedeeltelijk, buitenshuis werken als normaal zou moeten aanvaarden. ¹⁾ Het lijdt, dunkt mij, nauwelijks twijfel, dat een groot deel van de vrouwen thans haar huiselijke taak niet als bevredigend en als een zinvolle vulling van alle beschikbare tijd aanvoelt, zulks in te-

genstelling tot haar zusters van honderd jaar geleden, die vermoedelijk aan betekenis en waarde van eigen werk nooit hebben getwijfeld. Hoe paradoxaal dit misschien ook moge klinken, m.i. is, als men de functie, welke de vrouw vindt als leidster van de huishouding, zo goed mogelijk wil bewaren en in dit opzicht misschien iets terug wil winnen, de modernisering van de huishoudelijke arbeid een eerste eis. Niets is deprimerender dan werk te verrichten, terwijl men weet, dat het elders rationeler, vlugger en beter kan worden gedaan. Men zal geneigd zijn om dergelijk werk zo spoedig mogelijk af te stoten en aan anderen over te laten, ook al heeft men de tijd wel om het zelf te doen. Wanneer de huishoudelijke werkzaamheden blijven, zoals ze thans vaak zijn, moet in een zich technisch razend snel ontwikkelende wereld, dunkt me, de vrouw vaak het gevoel krijgen, dat ook een werkloos arbeider heeft, die met de schop aan het werk wordt gezet, terwijl hij weet dat een „drag-line" het zelfde werk tienmaal goedkoper en beter kan doen.

Hoe het zij, voor de oplossing van de gezinscrisis zal niet slechts een geestelijke aanpassing aan de veranderde situatie in de samenleving nodig zijn, doch men zal ook de volle aandacht dienen te schenken aan de meer tastbare activiteit van de gezinsleden, teneinde te bereiken, dat in het bijzonder ook de vrouw het gevoel behoudt, dat haar werk waardevol is en een mensenleven vult. Gelukt dit niet, dan komen ook de noodzakelijke geestelijke functies in het gedrang. Eén en ander betekent natuurlijk niet, dat men terug behoeft te verlangen naar de tijd, waarin de vrouw van de vroege morgen tot de late avond meer dan zwaar belast was — een toestand, die trouwens voor velen nog bestaat — wel echter, dat de vrouw het gevoel dient te hebben, op verantwoorde wijze nuttig werk te doen.

Het voorgaande heeft, naar ik hoop, de indruk achter gelaten, dat het gezin in onze tijd voor zeer zware problemen staat, waarvan de oplossing voor onze samenleving van zeer grote betekenis is. Het zou in hoge mate onverantwoordelijk zijn de zaken in dit opzicht maar op hun beloop te laten. Men mag niet verwachten, dat dit alles „vanzelf" wel weer terecht zal komen. De veranderingen, welke zich hebben voorgedaan en nog steeds voordoen, zijn te diepgaand en vinden in een te snel tempo plaats, om te kunnen verwachten, dat ieder individu, ieder gezin, zich van de aard van deze veranderingen en van de aanpassing, die hierdoor noodzakelijk wordt, voldoende bewust zal worden om de juiste aanpassingsvormen te vinden. Wij zijn reeds lang vertrouwd met het idee, dat de gemiddelde mens in onze tijd niet meer in staat is de veranderingen in het economisch aspect van de wereld voldoende te begrijpen en bij te houden; wij weten, dat wij deskundigen moeten hebben, die

¹⁾ MACE (Marriage Crisis, blz. 45 e.v.) verdedigt als oplossing voor de meerderheid van de vrouwen een reductie van het huishoudelijke werk tot een minimum, gecombineerd met een „part-time job". Of dit inderdaad de oplossing is, dient echter te worden betwijfeld. Dat de spontane ontwikkeling in Nederland gedurende de laatste tientallen jaren in omgekeerde richting gaat (afname van de beroepswerkzaamheid van de *gehuwde* vrouw) wijst er niet op, dat een streven in deze richting de aangewezen weg is, al zouden er b.v. onder de huwende ambtenaressen zeker een aantal te vinden zijn, die hieraan de voorkeur zouden geven boven volledig ontslag.

zich met de studie van de economische vraagstukken bezig houden en dat de door hen verkregen inzichten, via allerlei vormen van voorlichting, aan de belanghebbenden moeten worden duidelijk gemaakt. Ten aanzien van de in feite veel ingewikkelder en veel moeilijker problemen van sociale aard, waaronder het vraagstuk van de ontwikkeling van het gezin wel een eerste plaats inneemt, schijnen we nog grotendeels in het naïeve vertrouwen te leven, dat ieder mens zelf wel zijn weg zal weten te vinden of op zijn hoogst slechts een braaf radiopraatje of tijdschrift-artikeltje van mensen, die zelf toch zo'n goed gezin hebben, nodig heeft, om zijn problemen op te lossen.

Het is hoog tijd, dat wij in Nederland ons grondig gaan verdiepen in de sociologie en de sociografie van het gezin en zijn ontwikkeling en dat wij, op basis daarvan, een goed georganiseerde gezinsvoorlichting op gaan zetten. Deze gezins sociologie en -sociografie zullen uit de aard der zaak moeten worden geplaatst in het kader van de algemene sociologie en sociografie, omdat, zoals ik in het voorgaande heb trachten duidelijk te maken, het gezinsvraagstuk met onze maatschappelijke verhoudingen in het algemeen ten nauwste is verbonden. Ook de voorlichting zal het karakter moeten dragen van algemeen maatschappelijke voorlichting, vooral ook, omdat het gebrekkige functioneren van het gezin op essentiële punten — in het bijzonder wat betreft zijn sociaal-culturele functie — juist voortkomt uit een volkomen onvoldoende inzicht in de maatschappelijke verhoudingen in hun moderne ontwikkeling bij degenen, die tot taak hebben de jeugd op haar toekomstige plaats in de maatschappij voor te bereiden.

Het spreekt uiteraard vanzelf, dat, wat de voorlichting betreft, deze niet alleen haar uitgangspunt zal vinden in de resultaten van het empirisch-sociologisch onderzoek, doch dat ook het levensbeschouwelijke element hierin van belangrijke en richtinggevende betekenis zal zijn. Met een bepaalde levensbeschouwing alléén komt men er in de sociale voorlichting en de gezinsvoorlichting in het bijzonder, echter niet. Kennis van de bestaande maatschappelijke verhoudingen en van de wijze, waarop deze onderling samenhangen, zullen de concrete inhoud dienen te geven aan het op een bepaalde levensbeschouwing berustende maatschappelijke streven.

In het voorgaande heb ik er verschillende malen op gewezen, dat de veranderingen in de positie en de functie van het gezin en in de algemeen maatschappelijke verhoudingen, die hieraan ten grondslag liggen, in de agrarische wereld over het algemeen minder ver zijn voortgeschreden, dan dat in de stedelijke wereld het geval is. Dit betekent echter geenszins, dat aan sociologisch onderzoek en aan sociale voorlichting ten behoeve van de plattelandsbevolking geen aandacht zou behoeven te worden besteed. Integendeel; er hebben zich in onze plattelandssamenleving uitermate belangrijke veranderingen voorgedaan, die tot belangrijke verschuiving, o.a. in de gezinsverhoudingen, aanleiding hebben gegeven en die in dit opzicht nog lang niet zijn uitgewerkt, terwijl nieuwe veranderingen van grote omvang in de naaste toekomst onvermijdelijk schijnen. In het bijzonder de sociaal-culturele functie van het platte-

landsgezin levert meer en meer problemen op en zal dit in de naaste toekomst vrijwel zeker in nog sterkere mate doen. Afgezien van de op het plattelandsgezin rechtstreeks werkende invloeden, ondervindt het natuurlijk de gevolgen van de ontwikkeling, welke in de rest van de samenleving plaats vindt. In zekere zin vormt het feit, dat de moeilijkheden op het platteland nog minder groot zijn een extra-stimulans om hier toch vooral de problemen aan te pakken; de schade, die elders reeds is geleden, kan hier misschien nog voorkomen worden.

Wanneer dan ook de bestaande plannen om de ontwikkeling van het plattelandsgezin tot een onderwerp van academische studie te maken, doorgang vindt, dan zal in een dergelijke studierichting de sociologie en de sociografie van de plattelandsbevolking en in het bijzonder van het plattelandsgezin een belangrijke plaats in dienen te nemen en zal met de ontwikkeling van deze studierichting een ontplooiing van het sociaal-wetenschappelijk onderzoek op dit terrein hand en hand dienen te gaan.

Naam: Mej. TH. MANSHOLT

Vraag: Moet bij de voorlichting in deze materie vooral niet ook de man betrokken worden?

Antwoord: Inderdaad, evenzeer en op sommige punten misschien nog wel meer dan de vrouw. Uit de aard der zaak is in dit verband echter in de eerste plaats gedacht aan voorlichting van de vrouw.

Naam: Mej. DE JAGER en Mej. WASSENAAR

Vraag: Kunt U ook litteratuur opgeven over dit onderwerp?

Antwoord: Nederlandse studieboeken op dit gebied bestaan er feitelijk niet. Voor een litteratuuropgave moge overigens worden verwezen naar de aantekeningen, die bij de tekst van de lezingen zullen worden afgedrukt.

Naam: MEVR. D. ELEMA-BAKKER

Vraag: Een van de grote problemen van deze tijd is voor mij: Hoe binden wij onze jeugd nog aan het platteland. De boeren-, de burger- en de arbeidersjeugd, drie lagen van de plattelandsbevolking die we alle even nodig hebben.

Antwoord: In de eerste plaats dient te worden opgemerkt, dat op het ogenblik, wat het aantal betreft althans, ons het probleem hoe wij plattelandsbevolking kwijtraken meer bezighoudt, dan de vraag, hoe wij deze moeten vast houden; in het grootste deel van ons land bestaat een teveel aan agrarische bevolking. Dit brengt niet alleen ernstige economische, maar ook sociale moeilijkheden met zich mee, zoals de onmogelijkheid voor vele boerenzoons om te trouwen en een gezin te vormen. Vandaar o.a. dat men terecht aan emigratie grote aandacht besteedt. Aan de andere kant moet men natuurlijk zoveel mogelijk verhinderen, dat waardevolle elementen uit alle lagen van de bevolking, die de plattelandssamenleving versterken, van het platte-

land verdwijnen, omdat het hun in cultureel en sociaal opzicht niet biedt wat zij wensen en behoeven. Hiervoor zal het o.a. nodig zijn, dat het platteland een rijkere variatie van mogelijkheden op cultureel gebied te zien geeft dan thans veelal het geval is. Het is nauwelijks te vermijden, dat men daarbij de functie van het gezin raakt b.v. wanneer men de jeugdorganisaties tot verdere ontplooiing brengt. Zoals echter reeds werd opgemerkt zijn er tal van instellingen, organisaties enz. in het moderne leven, die een deel van de functies van het gezin hebben overgenomen, terwijl toch geen van ons ze meer zou willen missen. Dat men dus bv. een verdere ontwikkeling van de jeugdbeweging op het platteland zou moeten tegenhouden, omdat hierdoor aan de functie van het gezin wordt geraakt, staat dus geenszins van te voren vast. Wel zal men zich er van bewust moeten zijn, dat dit neveneffect aanwezig is en men zal zich dus steeds af moeten vragen of de voordelen, die de bevordering van een bepaalde ontwikkeling met zich mee kan brengen, opwegen tegen de eventuele nadelen, die hier tegenover staan.

Naam: Mej. A. v. SCHAICK

Opmerking: U sprak in Uw inleiding over de betekenis van het gezin in de Maatschappij. Het gezin heeft toch ook een belangrijke taak in de vorming van het individu.

Antwoord: Mens en Maatschappij zijn in het bijzonder, waar dit het gezin betreft, al heel moeilijk te scheiden. Natuurlijk zal een goed gezin het gevoel gelukkig te zijn bij zijn leden moeten bevorderen. Dit geluksgevoel zal echter slechts blijvend kunnen zijn, als de onderlinge verhoudingen tussen de gezinsleden juist zijn en het gezin zijn maatschappelijke taak goed weet te vervullen. Opgemerkt dient ook te worden, dat een onwezenlijke overspanning van verwachtingen omtrent persoonlijk geluk in het huwelijk zoals deze in het bijzonder in Amerika valt te constateren voor de stabiliteit van het gezinsleven grote gevaren inhoudt. Vanzelfsprekend houdt de opvoedende taak van het gezin in, dat het zijn leden tracht te vormen tot goed ontwikkelde, harmonieuze persoonlijkheden; dit vormt een der belangrijkste taken van het gezin in de moderne wereld. Uit de aard der zaak houdt de ontwikkeling van de menselijke persoonlijkheid met het huwelijk niet op en een goed huwelijk zal man en vrouw de gelegenheid dienen te geven hun eigen persoonlijkheid verder te ontplooien en het zal hiervoor zelfs een stimulans dienen te zijn. Wel zal de richting waarin men deze ontplooiing zoekt natuurlijk zodanig dienen te zijn, dat hierdoor de belangen van het gezin als geheel niet geschaad worden.